

L'ensenyament de la psicoanàlisi a la Universitat

Mercè Mitjavila

Psicoanàlisi i Universitat han estat, des de sempre i salvant algunes excepcions, malavingudes. Les institucions psicoanalítiques no han propiciat els intercanvis amb altres disciplines ni institucions. En aquest sentit, la Universitat s'ha vist com un perill i no com una plataforma de difusió. La International Psychoanalytical Association s'ha sentit responsable de protegir i controlar l'ensenyament de la psicoanàlisi.

El desencontre entre el món acadèmic i el món psicoanalític té dues vessants, una referent al poder i l'altra epistemològica. La psicologia psicoanalítica xoca amb la psicologia acadèmica. L'ésser humà de la Psicoanàlisi no encaixa amb el que ens aporta la Psicologia acadèmica.

Es justifica la inclusió de la Psicoanàlisi en els plans d'estudi universitaris amb tres arguments: 1) Històric, 2) de pervivència del model en la pràctica aplicada i 3) perquè el que aporta el model psicoanalític en la comprensió i modificació de la persona humana segueix sent necessari i no ha estat substituït per cap altra alternativa.

Una història de malfiances

Psicoanàlisi i Universitat han estat, des de sempre i salvant algunes excepcions, malavingudes. Ja des de l'origen, el món acadèmic va ser poc receptiu a l'aportació freudiana i, al mateix temps, el primer grupuscle que constituí la societat psicoanalítica, en vida de Freud, es gestà segons un model peculiar, en què els vincles i les fidelitats entre els primers membres era primordial. Per tant, la primera societat psicoanalítica es va configurar més propera a un model de clan que d'institució social oberta.

Aquesta mentalitat va generar un sistema amb un fort ordre intern que no admetia intromissions externes, ni propiciava l'obertura cap a l'exterior. En una paraula, els grups i institucions psicoanalítiques han tendit, en general, al tancament i, fins i tot, en altres temps, a un cert hermetisme que ha marcat el seu perfil i les normatives de funcionament, d'admissió de membres, de formació, de regulació interna, etc. No es propiciaven els intercanvis amb altres disciplines ni institucions, i encara menys amb institucions que, per la seva prevalença social, poguessin desvirtuar els cànons i l'ordre establert dintre del món psicoanalític.

En aquest cas, la Universitat podia ser vista més com un perill que no pas com una important plataforma de difusió. Fent un símil ecologista, és cert que quan un nou organisme, una nova disciplina i en aquest cas una nova institució, està en estat naixent, és fràgil i requereix una especial protecció perquè no sigui fagocitat per altres organismes o realitats preexistents i dominants en aquell hàbitat. Perquè la psicoanàlisi sobrevisqués, creixés i es reproduís de forma diferenciada demanava, certament, una protecció especial, almenys, fins a arribar a la majoria d'edat i amb una autonomia suficient que li permetés conviure amb els altres organismes socials sense diluir-se. Segurament els psicoanalistes pioners es van sentir històricament responsables de la criatura, i, gràcies a ells, la psicoanàlisi va sobreviure i és el que és, amb les seves virtuts i els seus defectes.

Aquesta volguda diferenciació entre institucions psicoanalítiques i acadèmiques és una qüestió de poders i competències del tot comprensibles, ja que cadascú vol ser amo del seu territori. No es tracta que la Universitat formi psicoanalistes, perquè aquesta tampoc ha estat una aspiració ni possibilitat real de les universitats. No sé si en temps passat això podia constituir algun risc, però de cap manera ho va ser en el moment que es van crear, al nostre país, els primers Departaments (precursors de les actuals Facultats) de Psicologia a final dels anys 60 i inici dels 70. En aquest sentit, la Universitat no era en aquell moment un competidor, no va néixer amb cap mena d'aspiració de formar psicoanalistes, al contrari, el model de psicologia que s'hi volia introduir apuntava cap a altres orientacions.

Certament que la preocupació per conservar l'ortodòxia, en l'esperit i la lletra, de la psicoanàlisi, feia que les societats psicoanalítiques mirassin amb malfiança la possibilitat d'ensenyar continguts psicoanalítics a les universitats: què s'ensenyarà? Com s'ensenyarà? I qui ho ensenyarà? L'exclusiva, no solament de la praxi, sinó també de la teoria psicoanalítica, era reivindicada com a propietat de les societats psicoanalítiques i temien una mala difusió fora del seu control.

Crec que aquestes reticències i temors es poden entendre, quan ja han passat unes quantes dècades, en termes de protecció responsable; però, també en termes de control del coneixement, que té la seva derivació i transformació en identitat professional i també en economia per a aquells que mantenen un determinat *copyright*. I, repeteixo, sense negar el sentit de responsabilitat dels psicoanalistes o de l'organisme que els aplega i representa, que és la International Psychoanalytical Association i les societats afiliades, quant a preservar una adequada transmissió i formació psicoanalítiques.

La Universitat tampoc es refia de la psicoanàlisi

En aquest cas la malfiança de la Universitat envers la psicoanàlisi té un altre sentit. La Universitat, com a institució històrica molt més arrelada i oficialitzada, no havia de témer la competència de la institució psicoanalítica; per tant, en aquest cas les evidents reticències del món acadèmic a integrar la psicoanàlisi com a disciplina responen a altres raons.

Segons el meu parer, aquí el desencontre es produeix, almenys pel que fa a l'aspecte més explícit del conflicte, per una incompatibilitat de models. La psicologia de la psicoanàlisi xoca amb la psicologia acadèmica. La Universitat ha escollit el seu model de ciència o de psicologia, no absent de reduccionisme, i fins i tot de fonamentalisme en moltes ocasions. El model de psicologia, dita científica, segons el model positivista, s'ha anat imposant progressivament i és el dominant i, sigui el model o sigui l'actitud dels qui el practiquen, s'ha convertit no tan sols en hegemònic a les facultats de psicologia, sinó també en l'excloent d'altres opcions. Això és en si mateix un atemptat a l'esperit universitari, que ha de ser obert i respectuós, en tant que científic.

Els arguments dels adversaris de la psicoanàlisi a la Universitat (perquè en realitat es mostren com a adversaris i detractors, més que no pas com a veritables científics que és el que pretenen ser) tenen la seva lògica i coherència, el que no sé és si tenen raó, i el que és segur que no tenen és la veritat. La lògica dels arguments detractors són que la psicoanàlisi no té fonament científic i que en la pràctica ja no existeix i que és una relíquia històrica que no mereix ser ensenyada en una assignatura. Això, a les aules de les facultats, i tinc constància que això passa a la Facultat on jo imparteixo docència, esdevé com un eslògan repetitiu; i, com tots sabem, els eslògans, en general, no tenen fonament científic, però a força de repetir-se hi ha qui se'ls acaba creient, i, malauradament, els estudiants són un públic sensible i receptiu, i també vulnerable, pel que fa a acceptar el discurs acadèmic. Si aquest discurs fos prou divers i menys dogmàtic, mereixeria amb major dignitat el qualificatiu d'universitari.

M'identifico també amb el model de psicologia preferentment escollit per la Universitat, si fos més dialogant i obert a altres dimensions de la ciència i del coneixement i no tan encotillat en el positivisme, que avui en dia, ni els positivistes de veritat sostindrien.

El desencontre entre el món acadèmic i el món psicoanalític, entre altres cau-

ses tal vegada més profundes, tindria dues vessants, una referent al poder i l'altra epistemològica. D'una banda, la por de la institució més jove i més feble (la psicoanalítica) envers la possible ingerència i desposseïció per part de la institució més forta (la Universitat) i, de l'altra, el model de psicologia que aporta la psicoanàlisi que és discordant amb el model de psicologia acadèmica.

Certament aquest desencontre perjudica ambdues parts. Els currículums acadèmics, o per ser més precisos, els estudiants de les nostres facultats, en especial les públiques, perden els coneixements que la psicoanàlisi aporta sobre l'ésser humà. La psicoanàlisi perd el púlpit i el reconeixement social que atorga el fet d'estar present dintre de la Universitat.

Veritats i mentides

És veritat que la psicoanàlisi no ha sabut aprofitar el que l'esperit del model positivista i el model de recerca que se'n deriva pot aportar com a manera de generar i validar coneixements. El model de recerca experimental és un dispositiu extraordinari per obtenir i verificar coneixements, sense menystenir el model de recerca i pràctica clínica, pròpia de la psicoanàlisi com a manera de generar també coneixements i validar-los. Sens dubte que la recerca empiricopositivista pot generar coneixements i també validar els coneixements derivats de la pràctica clínica; però, alhora, la pràctica clínica també genera coneixements, interrogants i posa a prova les propostes derivades de la recerca. En últim terme, l'eficàcia s'ha de demostrar en la pràctica aplicada. Unes i altres evidències s'han de validar mútuament, i ningú no té l'última paraula.

Els arguments sobre la inaplicabilitat dels mètodes empírics, experimentals i quantitatius a l'objecte de la psicoanàlisi han quedat contestats pel fet que s'han dut a terme recerques empíriques des l'estudi pioner Berlin I l'any 1910, i seguit del famós Projecte Menninger dels anys quaranta i que es continua fent en l'actualitat. Val a dir, però, que han estat mostres més aviat excepcionals i poc representatives del col·lectiu. Aquests estudis abracen tant avaluació de resultats o eficàcia terapèutica com estudis de procés (Poch y Avila, 1998).

L'exclusió de la Universitat i la negativa a integrar la recerca empírica per validar els coneixements i els supòsits psicoanalítics s'han considerat algunes de les causes de la crisi del model psicoanalític i la pèrdua de prestigi entre de la comunitat científica i social (Robertson et als.1994; Fonagy, 1999; Mitjavila y Poch, 2001). Per això, en els darres anys, la International Psychoanalytical Association ha subvencionat beques projectes de recerca empírica en l'àmbit psicoanalític. Siguin benvinguts aquests nous aires i esperem que no sigui massa tard.

Freud (1926) va sentenciar la unitat indissoluble entre pràctica psicoanalítica i recerca, o dit d'una altra manera: curar és investigar, i aquest estil de recerca, indissociada de la pràctica, ha marcat el posicionament dels psicoanalistes fent-los refractaris a incorporar altres modalitats de recerca. Els objectius i l'actitud vers el pacient i vers els coneixements són diferents quan investiguem dintre o fora de la sessió (Wallerstein, 1994, 1999; Jiménez, 2000). Com esmentàvem abans, amb-

dues modalitats de coneixement són útils, necessàries i convé que es legitimin mútuament, però el procediment per obtenir-les, és diferent, i cal remarcar aquesta diferència.

Constatem, doncs, conceptes i models de ciència diferents, i aquí el desencontre és d'ordre epistemològic; però hem d'afegir una nova diferència idiosincràtica entre les preferències vocacionals dels professionals de la psicoanàlisi i els professionals acadèmics. El psicoanalista són, per naturalesa, clínics; és a dir, els interessa el contacte directe amb els pacients i la seva patologia i les seves experiències. Els acadèmics tenen una vocació dirigida a la transmissió del coneixement i a la recerca. No és que siguin incompatibles tals orientacions, i han de tenir cabuda en l'àmbit universitari ambdós tipus de professionals, però la realitat és que l'elecció preferent d'una o d'altra via acaba tenint determinades repercussions.

Efectivament, la Universitat pública prioritza la capacitat d'investigació dels professors més que no pas la seva competència o experiència en la pràctica aplicada. De fet, la tasca investigadora expressada en articles publicats és el que més compta en els concursos per optar a les places de professors. En canvi, l'experiència en la pràctica aplicada és una activitat poc reconeguda en els barems de mèrits acadèmics. Això vol dir que les places de funcionaris de la docència les ocupen preferentment els investigadors. Si abans dèiem que els psicoanalistes són, eminentment i en primer lloc, clínics, vol dir que la seva activitat en recerca (el tipus de recerca que demana la Universitat) no constitueix la seva principal producció. Demanar a un psicoanalista que abandoni o margini la seva pràctica clínica és tant com demanar-li que renunciï a la seva identitat vocacional. Això ha fet que els llocs acadèmics no tinguessin especial incentiu per als psicoanalistes (o per als clínics en general, no només psicoanalistes) i fossin ocupats per persones amb la formació i el perfil investigador, tal com demana la Universitat.

Convé recordar que en l'inici de la formació dels Departaments o seccions de Psicologia (precursors de les actuals Facultats) sí que hi havia psicoanalistes. Hem de dir, però, que en aquella època l'únic model existent o dominant era el psicoanalític, i, per tant, els psicoanalistes eren gairebé els únics terapeutes existents. A mesura que la Universitat pública va anar consolidant el seu model i estructura funcional en el transcurs dels darrers 30 anys, els psicoanalistes presents en l'inici universitari van desistir, possiblement perquè cada cop es va anar exigint una major dedicació a les tasques acadèmiques, i això anava en detriment de la seva pràctica clínica. Anys més tard (a finals dels 80 i 90), es va incorporar a la Universitat una nova generació de psicoanalistes en places de professors titulars. En aquell moment, però, ja eren una minoria i altres majories dominaven el territori; i, com passa en la majoria d'institucions, també a la Universitat, els poders interns establerts s'imposen per damunt d'altres finalitats més honorables.

I per què s'ha ensenyar psicoanàlisi a la Universitat?

I encara que hi ha aquesta història d'incompatibilitats, malentesos i malfiances, per què ens entossudim a ensenyar psicoanàlisi a la Universitat? Des d'una

posició no objectiva, i com a part directament interessada i implicada en la docència de la psicoanàlisi a la Universitat, intentaré respondre a tal pregunta.

La Història. La primera raó respon a una justificació històrica: la psicoanàlisi ha tingut una rellevància important en la història de la psicologia i de la cultura del segle XX. Però, això, fins i tot, no ho neguen ni els detractors acadèmics, i aquests ja estan disposats a atorgar a la psicoanàlisi alguns temes dintre de l'assignatura d'història de la psicologia.

Seguint amb les justificacions històriques, també reconegudes per tothom, cal dir que el model psicoanalític ha estat el sistema psicoterapèutic estructurat i fonamentat en una teoria, que ha resultat ser matriu d'altres mètodes psicoterapèutics vigents.

I malgrat tot, sobreviu. Una raó més pragmàtica és la vigència actual del model psicoanalític en la pràctica clínica pública i privada. Aquest model va ser hegemònic en els anys 70, ja que els primers professionals, i gairebé únics terapeutes existents en el nostre territori en la dècada dels 60, eren psicoanalistes o amb formació psicoanalítica. Anys més tard, en el sector públic, es van incorporar altres orientacions, la conductual, i més tard la cognitiva, el model sistèmic, que també va estar present des de l'inici, tot i que amb una presència limitada; i d'aquesta manera es va anar diversificant el mapa assistencial de Catalunya, fins a arribar al panorama actual amb la consolidació del biològisme i la seva expressió farmacològica. A més, cal reconèixer que en l'àmbit públic l'aplicació del model psicoanalític, o de qualsevol intervenció que requereixi un temps dedicat al pacient, és més virtual que real, o, si més no, així ho manifesten clarament les queixes dels professionals.

Pel que fa a la pràctica privada, malgrat les dificultats a censar aquest sector, el model psicoanalític sembla encara predominant (Avila, et als. 2000). Cal dir, per tant, que, malgrat els auguris dels nostres detractors, el model psicoanalític sobreviu, podríem parafrasejar la coneguda frase de Galileu: "*malgrat tot, es mou*".

La hipòtesi que continua sent necessària. L'últim argument, i el més essencial des del meu punt de vista, és que el model psicoanalític aporta una visió específica i insubstituïble de l'ésser humà, del desenvolupament, de la patologia, del comportament i, en general, de gran part del que constitueixen expressions o construccions humanes. L'aportació del concepte d'inconscient, avui en dia reconegut per determinades orientacions cognitivistes i per les neurociències, ha estat una variable importantíssima per a la comprensió i l'explicació de moltes manifestacions humanes. S'ha de dir que Freud, a qui s'atribueix la paternitat del concepte d'inconscient, no en va ser l'inventor, ja que era un concepte força tractat per la filosofia d'aquella època i també pel romanticisme, que ja havia considerat el potencial de les forces irracionals ocultes en l'ésser humà. Freud, en aquell context, va construir un nou inconscient que ens presenta, prudentment, com una *hipòtesi necessària*, i que és l'inconscient reprimat, diferent del posterior inconscient funcional del cognitivisme.

El concepte d'inconscient està renaixent amb força i el reivindiquen noves disciplines; però, s'hauria de reformular l'inconscient reprimat de Freud, depurar-lo a la llum de les aportacions d'altres disciplines (ciències cognitives, neurociències...)

i contrastar-lo amb els nous inconscients, que no han de ser competidors, sinó complementaris (Erdelyi, 1990; Froufe, 1997; Pally et als 1998; Kandel, 1999; Brakel et als, 2000).

Del concepte d'inconscient, se'n deriven altres conceptes que configuren la teoria i la tècnica terapèutica del model psicoanalític: conflicte entre instàncies i pulsions, gènesi infantil de la patologia, transferència, resistències, interpretació, etc., que han marcat d'altres models terapèutics posteriors i que l'evidència clínica segueix mostrant el seu potencial insubstituïble.

Cada teoria o sistema terapèutic ens presenten un determinat model d'ésser humà. Així com es parla de l'home econòmic o l'home polític, també podríem fer la rèplica en el nostre àmbit referint-nos a: l'home-conducta, l'home-cognició, l'home-afectivitat, l'home-inconscient, l'home-relació... Qualsevol d'aquestes dimensions són tan certes com insuficients per explicar l'ésser humà en tota la seva complexitat. Per tant, l'home de la psicologia acadèmica dominant en el nostre país és un home, certament, unidimensional, desproveït de la dimensió significativa, de la relacional, del conflicte intern, de l'ambivalència i de la confrontació entre desig i voluntat, entre racionalitat i impulsos, que és l'home que ens aporta la psicoanàlisi.

Sens dubte, aquest prototipus d'home de la psicologia acadèmica es fa més acomodable a paràmetres de recerca lineals i quantitativs, més dòcil a estratègies directives en què la irracionalitat i l'ambivalència no es té en compte, més reducible a tècniques d'avaluació en les quals la persona desapareix.

No pretenc desqualificar globalment els plans d'estudi, que en gran mesura comparteixo i dels quals em sento en part coresponsable, però estem ensenyant els nostres estudiants a això, a classificar i avaluar, preferentment de forma quantitativa, trets, aptituds, variables, a dissenyar i aplicar estratègies i tècniques... Tècniques i sistemes de classificació i avaluació transmeses en nom de la Ciència en majúscula que no són un camí per apropar-nos i entendre les persones i el seu patiment, sinó que poden ser un amagatall per encobrir la nostra por a encarar aquest patiment i la por a la pròpia ignorància.

BIBLIOGRAFIA

- Avila, A. et als (2000) El desarrollo personal y profesional de los psicoterapeutas españoles. *Boletín de Psicología*, 69, Diciembre, 43-69.
- Brakel, L.A et als (2000) The Primary Process and the Unconscious: Experimental evidence supporting two psychoanalytic presuppositions. *International Journal of Psychoanalysis*, 81, 553-569.
- Carlisky, N. J. y Katz, C. (1994) El malestar en el psicoanálisis. La repercusión de los cambios socio-culturales de las últimas décadas del siglo XX. *Revista de Psicoanálisis* (Asociación Psicoanalítica Argentina), 5/6, 907-918.
- Erdelyi, M. H. (1990) Psicoanálisis. *La psicología cognitiva de Freud*. Barcelona: Labor.
- Fonagy, P. (1999) An open door review of outcome studies in Psychoanalysis. Report prepared by the Research Committee of the I.P.A.
- Freud, S. (1926) Análisis profano. En *Obras Completas*, vol. III (1974) Madrid: Biblioteca Nueva.
- Froufe, M. (1997) *El inconsciente cognitivo*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Garza-Guerrero, C. (2002) The crisis in Psychoanalysis. What crisis are we talking about? *International Journal of Psychoanalysis*, 83, 57-83.
- Jiménez, J. P. (2000) El método clínico, los psicoanalistas y la institución. *Aperturas Psicoanalíticas. Revista de Psicoanálisis. Hacia Modelos integradores*. (Formato electrónico).
- Kandel, E. R. (1999) Biología y futuro del psicoanálisis: retorno a una nueva estructura intelectual para la psiquiatría. *The American Journal of Psychiatry*. Edición Española, vol. 2, nº 4, 259-278.
- Mitjavila, M. y Poch, J. (2001) *Investigación en psicoanálisis y psicoterapia psicoanalítica. Revista de psicoanálisis. Numero Especial Internacional*, 8, 233-248
- Pally, R, Olds, C. and Olds, D (1998) Consciousness: A neuroscience perspective. *International Journal of Psychoanalysis*, 79, 971-989.
- Poch, J. y Avila, A. (1998) *Investigación en psicoterapia. La aportación psicoanalítica*. Barcelona: Paidós.
- Robertson, B, Amati Mehler, J. and Casa de Pereda, M (1994) The actual crisis of Psychoanalysis: challenges and perspectives. Report of the House of Delegates' Committee on.
- Wallerstein, R.S. (1994) La ambivalencia frente a la investigación. *Psicoanálisis Internacional*. Informativo de la Asociación Psicoanalítica Internacional, 3 (2), 45-4.
- Wallerstein, R. S. et als (1999) Psychoanalytical Research and the I.P.A.: History, Present Status and Future Potential. *International Journal of Psychoanalysis*, 80, 91-109.

ABSTRACT

El Psicoanálisis y la Universidad se han avenido mal, salvando algunas excepciones, desde siempre. Las instituciones psicoanalíticas no han propiciado los intercambios con otras disciplinas ni instituciones. En este sentido, la Universidad ha sido vista como un peligro y no como una plataforma de difusión. Y, por su parte, la International Psychoanalytical Association se ha sentido responsable de proteger y controlar la enseñanza del psicoanálisis.

El desencuentro entre el mundo académico y el mundo psicoanalítico tiene dos vertientes: una referente al poder y otra epistemológica. La psicología psicoanalítica choca con la psicología académica. El ser humano del psicoanálisis no encaja con lo que nos aporta la psicología académica.

La inclusión del psicoanálisis en los planes de estudio universitarios se justifica por tres argumentos: 1) histórico, 2) de pervivencia del modelo en la práctica aplicada, y 3) porque la aportación del modelo psicoanalítico a la comprensión y modificación de la persona humana sigue siendo necesaria y no ha sido sustituida por ninguna otra alternativa.

• • • •

Psychoanalysis and University have never got along, with some exceptions of course. Psychoanalytic institutions have never promoted exchanges with other disciplines or entities. In this sense, the University has been considered a danger, rather than a dissemination platform. The International Psychoanalytical Association has been responsible for protecting and controlling the teaching of psychoanalysis.

This failure to meet up between the academic world and the psychoanalytic world has two aspects, one concerning power, and the other epistemological. Psychoanalytic psychology collides with academic psychology. The human being in psychoanalysis does not coincide with the human being as explained by academic psychology.

The inclusion of psychoanalysis within the university curricula is justified with three arguments: (1) historical; (2) the model's existence in current applied practice; and (3) because what the psychoanalytic model contributes with regarding the comprehension and modification of the human being is still necessary and has not been replaced by any other alternative.

Psychanalyse et Université sont, depuis toujours et à quelques exceptions près, indésirables. Les institutions psychanalytiques n'ont pas encouragé les échanges avec les autres disciplines ou institutions. En effet, l'Université a toujours été considérée comme un danger et non comme une plate-forme de diffusion. L'International Psychoanalytical Association s'est sentie responsable de la protection et du contrôle de l'enseignement de la psychanalyse.

La mauvaise relation entre le monde académique et le monde psychanalytique présente deux aspects, un aspect relatif au pouvoir et un autre aspect épistémologique. La psychologie psychanalytique se heurte à la psychologie académique. L'être humain de la Psychanalyse ne correspond pas à celui de la Psychologie académique.

Cela justifie l'inclusion de la psychanalyse dans les projets d'études universitaires avec trois arguments: 1) un argument historique, 2) un argument de survie du modèle dans la pratique et 3) ce qu'apporte le modèle psychanalytique dans la compréhension et la modification de la personne humaine est toujours nécessaire et n'a été remplacé par aucune autre alternative.